

УДК 81.37

РОЗВИТОК ЛІНГВІСТИЧНОЇ ОСВІТИ ЗА КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ

Михайлишин Уляна Іванівна
м.Тернопіль

У статті йдеться про розвиток лінгвоосвіти у період козащини. Проблема зумовлена потребами соціуму, вимогами науки і передової творчої думки сучасного суспільства. Для характеристики розвитку лінгвоосвіти за часів козацької доби проаналізовано еволюцію упродовж трьох століть існування козащини, досліджено шляхи розвитку української та іноземної лінгвістичної освіти на теренах українських земель, визначено внесок у розвиток лінгвоосвіти визначних політичних і освітніх діячів України.

Ключові слова: лінгвістична освіта, козащина, українська лінгвістика, іноземна лінгвістика, національна освіта, націо-

нальна школа, розвиток лінгвоосвіти.

Розвиток національної освіти в Україні досліджувався в контексті урахування педагогічної думки провідних українських і зарубіжних педагогів, впливу кращих традицій освітніх систем інших народів на українську. Століттями дослідники (староукраїнської мови – Л. Зизаній, М. Смотрицький, І. Ужевич, П. Беринда, К. Ставровецький, Є. Славинецький;

більш осучасненого варіанта мови – І.Я. Франко, М.О. Максимович, В.Н. Каразін, К.Д. Ушинський, М.П. Драгомагов, М.Г. Стельмахович, Д.Т. Федоренко, О.О. Любар, О.В. Духнович

та багато інших) торкалися цієї теми. Але струнка, систематизована історія національної освіти і педагогічної думки в Україні досліджена Л.А. Медвідь [4]. Освіта є багатогранною і досліджується на рівні різних галузей. Наприклад, стан і розвиток шкільної географічної освіти в Україні досліджувала Л.І. Мельничук, математичної – Д.М. Синцов, М.І. Поплуженко, О.М. Павлюк, те ж стосується й дослідження розвитку багатьох інших галузей наук, тоді як розвиток лінгвістичної освіти в Україні не був предметом наукового дослідження.

Зазвичай у поняття «лінгвоосвіта» вкладають вивчення іноземних мов, тобто «розвиток людини через засвоєння нею іноземних мов як засобу інформаційного обміну із середовищем із метою перетворення світу як мікркосму» [6, с. 5]. У нашому розумінні, лінгвоосвіта – це розвиток мовної особистості за допомогою засвоєння рідної та іноземних мов, які вивчаються у навчальних закладах України.

Сьогоднішній світ знаходиться під впливом глобалізації в усіх сферах і поширення стандартів масової культури за допомогою нових інформаційних технологій, що впливає на особистість і формує новий тип її свідомості. Соціалізація і виховання молодого покоління в Україні у всі часи відбувається за допомогою вивчення української та іноземних мов, які є основним засобом пізнання світу і накопичення знань. У цих умовах висуваються нові пріоритети в галузі лінгвістичної освіти, яка є інструментом передусім лінгвістичного взаєморозуміння і взаємного толерантного ставлення в умовах різномовного оточення.

В історії педагогіки, як і в інших галузях науки, є прогалини, які потребують заповнення. Важливо дослідити розвиток лінгвістичної освіти, яка збігається з еволюцією України на кожному історичному її етапі, яка до сьогодні не має повного розвою. Нас цікавить етап розвитку лінгвістичної освіти у період козацької доби, оскільки особливості її розвитку до сьогодні не були предметом наукового дослідження.

Актуальність дослідження зумовлена недослідженістю питань розвитку лінгвоосвіти у період козащини, потребами соціуму у подальшому розвитку проблеми, зумовленими вимогами науки і передовою творчої думки суспільства з урахуванням прогресу сучасного життя.

Мета статті – характеризувати розвиток лінгвоосвіти за часів козацької доби.

Завдання дослідження: 1) проаналізувати еволюцію української лінгво-освіти упродовж трьох століть існування козащини; 2) дослідити шляхи розвитку іноземної лінгвістичної освіти на теренах українських земель; 3) визначити внесок у розвиток лінгвоосвіти визначних політичних і освітніх діячів України.

Початок козацького періоду в Україні, історія якого налічує майже триста років, сягає ще XV сторіччя. Українці в умовах литовського, а згодом і польського поневолення змушені були відстоювати свою незалежність, самобутність, кордони і можливість подальшого поступового розвитку економіки, культури, освіти, науки тощо.

Україна має давні традиції освіти. Ще князь Київський Володимир Великий, за словами літописця, «почав брати у видатних людей дітей і давати їх у книжну науку» [8]. Перші школи були утворені при катедральних церквах, вчителями й вихователями ставало освічене духовенство. У школах вчили читати, писати й лічити. Порядок навчання передбачав спершу освоєння абетки, потім окремих складів, слів, надалі йшло читання прози і поезики, в кінці переходили до вивчення граматики... [3].

Великий князь Київський Ярослав Мудрий вважається фундатором книжності, вченості й освіти в давній Україні-Русі. У «Повісті минулих літ» говориться: «Любив Ярослав книги... Зібрав скорописців багато, і перекладали вони із грецького на слов'янське письмо» [5].

Основою вищої науки була грецька мова, на західних українських землях вчили ще латинь та німецьку мову. Київський митрополит (1147-1154) Климент Смолятич, талановитий письменник та філософ, писав, що в XII ст. в Україні було 300-400 вчених, які добре володіли грецькою мовою [3].

Згодом за короля Данила Галицького (1204-1264) при його дворі вважалося цілком нормальним знання п'яти-семи мов. Най-

вищим орієнтиром в освіті за Великокняжою України-Русі була візантійська освіта, яка спиралася на надбання багатьох поколінь і за своїм рівнем стояла чи не найвище в тогочасній Європі. Але отримати її могли лише одиниці, які досягали Царгорода.

Розвиток мовознавства в Україні XIV–XVII ст. тісно пов'язаний із розвитком освіти. У цей час був відомий граматичний трактат південнослов'янського походження «О осмихъ частехъ слова», який продемонстрував теоретичні здобутки старогрецького і греко-візантійського мовознавства. У ньому розроблено початки лінгвістичної термінології, що стала основою для вдосконалення української граматики упродовж XVI–XVII ст.

Староукраїнська граматична освіта набувала розвитку на основі європейського мовознавства, яке ґрунтувалося на науковій спадщині греко-латинських учених. Ознайомившись із грецькими і латинськими традиціями, українські лінгвісти надали перевагу грецьким дослідженням. Враховуючи греко-латинську теорію мовознавства, вони виявили специфічні особливості слов'янської мовної системи. В Україні відомі студіювання лінгвістичних теорій Л. Зизанія, М. Смотрицького, І. Ужевича.

Л. Зизаній, незважаючи на те, що дотримувався теорії граматики, побудованої на грецькому матеріалі, відкрив орудний відмінок, спробував зробити поділ слів за відмінками й дєвідмінками, осмислити систему часів церковнослов'янської мови.

М. Смотрицький повністю дослідив фонетику, морфологію і синтаксис східнослов'янської редакції церковнослов'янської мови (український аспект). Церковнослов'янська граMATика, створена ученим, була актуальною до XIX ст. Учений підніс старе українське мовознавство на рівень європейської лінгвістики епохи Відродження. Він – єдиний зі староукраїнських граматистів застосував еземпліфікацію, як важливий елемент об'єктивного наукового опису мови, зокрема синтаксису. У його працях відображено розрізнення східнослов'янського й українського (тепер південно-західного) елементів, а також книжної церковнослов'янської та живої розмовної мов.

І. Ужевич, дотримуючись ідей французької лінгвістики, намагався описати універсальну граматику, використовуючи категорії і терміни латинської граматики на прикладі української мови.

Помітний внесок у староукраїнську лінгвістику зробили також П. Беринда, К. Ставровецький, Є. Славинецький, інші, що стосувалися добору текстового та ілюстративного матеріалу.

Загалом предметом вивчення переважної більшості українських лінгвістів була міжслов'янська літературна мова, що сформувалася на базі старослов'янської, відтак гімназії при Успенському братстві у Львові, засновані у 1586 р. У ній панувала не «проста мова», а «словенська», грецька та латинська. Традиційно грецькій мові надавали особливої уваги.

У XVI-XVII ст. відбулася реформа української школи. Головною її ознакою було виникнення та поширення в Україні колегіумів та академій і університетів. Спершу це були, головним чином, грецько-слов'янські школи, на зразок гімназії при Успенському братстві у Львові, засновані у 1586 р. У ній панувала не «проста мова», а «словенська», грецька та латинська. Традиційно грецькій мові надавали особливої уваги.

Мережа колегіумів в Україні XVII ст., особливо Західній, досить густа – вона охоплює Перемишль, Рогатин, Галич, Городок, Комарно, Замостя, Холм, Люблін, Берестя, Пінськ, Луцьк, Кам'янець на Поділлі, Київ, Новгород-Сіверський, Львів, пізніше – Чернігів, Харків, Переяслав та ін.[1]. У 1576 р. на Волині в м. Острог князем К. Острозьким була відкрита перша вища школа в Україні – Острозька Академія. Її наукові сили були з Греції, Риму, Польщі та України.

У 1632 р. постанала широко відома, що набула світової слави, Києво-Могилянська Академія в Києві. П. Могила, який був основним ініціатором реформи вищої школи, прийняв структуру і організацію єзуїтських шкіл, які тоді стояли найвище у Європі. Навчання відбувалося у семи класах: – чотирьох нижчих – фари (або аналогії), інфіми, граматики, синтаксими двох середніх – поезики і риторики та двох вищих класів – філософський і богословський. У 1-3 класах вчили основ латинської мови, граматики, а після 5 класу спудеї повинні були вільно володіти латиною аж до укладання промов і віршів.

Іншою ознакою реформи української освіти у XVI-XVII ст. стала її латинізація. Латинська мова стає в Європі мовою міжнарод-

ною, особливо в науці. Вона широко вживана в Речі Посполитій, з якою тісно пов'язана Україна. Актуальність введення латини українській вченій і церковній діяч Сильвестр Косів у своєму «Екзегезисі» аргументує так: «Яка потреба латинських шкіл у нашому народові? Передусім та, щоб нашу Русь не називали гупою Руссю. Учитесь, говорить автор, по-грецькому, а не по-латинському. Добра рада, але вона корисна в Греції, а не в Польщі, де латинська мова має великий ужиток...» [3, с.7]. Отже, в цей час вплив грецької освіти, мови, традицій в Україні-Русі зменшується на користь впливу Західної Європи, латинізованого світу.

На початках підручниками для оволодіння грамотою служили Часослов та Псалтир. Надалі українські вчені середньовіччя створюють цілу низку вітчизняних підручників для шкіл. У 1612 р. Львівське братство видає «Буквар язика словенського» та «часовнички шкільні». Перший друкований слов'яно-руський «Буквар» видав у Львові (1574 р.) Федоров (Федорович). У 1578 р. підготував «Буквар» Герасим Смотрицький, перший ректор Острозької Академії. Лаврентій Зизаній-Тустановський – український педагог і поет зі Львівщини – у 1596 р. видав друком «Граматику словенську» та буквар «Наука ку читанню». Автором «Букваря» був Ф. Прокопович. Він же написав «Первоє поученіє отрокам». Ці книги багато разів перевидавалися, були поширені у східнослов'янських країнах.

У Києво-Могилянській Академії, наприклад, географію вчили з німецького підручника Гібнера. Це переконує, що спудей навчального закладу володіли німецькою мовою на рівні рідної для здобуття географічних знань.

Першу школу на землях «вольностей Війська Запорозького» було відкрито в 1576 р. Поблизу нинішнього Новомосковська Дніпропетровської області запорожці спорудили фортецю, а в ній – дерев'яну церкву, шпиталь і загальну школу, в якій навчалися всі охочі – малолітні й дорослі.

Пізніше, 1602 р. у цій фортеці козаки заснували Пустинно-Миколаївський військовий монастир, при якому існувала школа. Називалась вона монастирською.

Найбільш поширеними у початковій ланці освіти були церковно-парафіяльні школи. Ось як описували парафіяльну школу сучасники: «Містилась вона в окремій хаті, де стояли три довгих столи. Кожен стіл відводився окремому класові: за першим читали буквар, за другим – часослов, за третім – псалтир. За двома останніми столами (класами) вчили й письма». Чимало дітей здобували початки грамоти у мандрівних дяків.

Навчання у школах відбувалося рідною мовою. Предметами навчання були старослов'янська та українська (руська) мови. В основній січовій школі, яка стояла на рівні найкращих братських шкіл, вивчали також латинську мову, поезику, риторичку, навчали складати латинською мовою вірші, виховували любов до рідної мови.

Сторінки історії засвідчують, що козацька громада та її керівники були люди культурні та письменні. Так, у XVII ст. лубенський полковник Іван Кулябка розробив проект козацьких шкіл, схвалений гетьманом і рекомендований іншим полковникам: «Щоб такому прикладу слідувати і чекати за це підвищення від вищого

уряду... похвали й нагород». Представники козацької верхівки – гетьмани, полководці, сотники – мали вищу освіту, володіли іноземними мовами: латинською, грецькою, шведською, польською, німецькою, французькою тощо.

Усі рядові козаки у дитинстві навчалися в полкових чи січових школах, де поряд із військовими знаннями отримували загальноосвітню підготовку з читання, письма. Державні управлінські структури, козацька старшина активно підтримували навчання українською мовою в козацьких школах та високий статус цих шкіл у суспільстві. Козацькі школи боронилися від русифікації. Козачата у віці від 5 до 13 років навчалися читання, граматики за «Букварем», «Часословом», «Псалтирем», «Октоїхом» українською мовою. Із дев'яти до вісімнадцяти років вони вчилися писати.

Іншим вищим навчальним закладом, за яким юридично було закріплено титул Академії, став колишній Києво-Могилянській колегіум, що вперше отримав титул Академії в 1658 р. згідно з умовами підписаного гетьманом Іваном Виговським Гадяцького договору з польським королем Яном Казимиром (ратифікований вальним варшавським сеймом навесні 1659 р.). Згодом високий статус Академії було підтверджено універсалом короля Міхала Корибута Вишневецького 1670 р. та указами царя Петра I у 1694 та 1701 рр.

Василіанські школи були створені в Україні в XVII ст. уніатським орденом Василіан. Крім василіанських шкіл, на землях Правобережної України та Галичини діяли школи, засновані католицьким орденом піарів. Переважна більшість таких шкіл зосереджувалася на західноукраїнських землях – у Золочеві, Львові, Холмі, Любешеві та інших. Програма василіанських і піарських шкіл будувалася за зразком єзуїтських колегіумів – це були школи двох рівнів – трикласні, в яких вивчалися такі мови, як: латинська, польська, німецька, французька, інколи слов'янська (церковнослов'янська), поезика і риторика.

Славетний організатор і керівник визвольної війни українського народу проти польсько-шляхетського гноблення гетьман Богдан (Зіновій) Хмельницький (1648 – 1657) був добре освіченою людиною. Вчився у Київській братській школі, єзуїтській школі в місті Ярославі над Сеймом. Володів польською, латинською, турецькою, французькою і татарською мовами.

Розвиток освіти та науки в Україні йшов паралельно, взаємно доповнюючи одне одного. Україна часів козаччини була європейською країною, входила в єдиний культурний простір Європи, в якій поширювалися ідеї гуманізму. Тривалий час інформація про визначних українських науковців середньовіччя практично замовчувалася. Наприклад, український лексикограф, педагог, письменник Памво (Павло) Беринда (помер у 1632 р.) створив перший український друкований тлумачний словник «Лексикон славенороський та імен толкування».

Отже, лінгвістична освіта України за часів козаччини була багатоплановою і багаторівневою. При загальному збереженні європейської орієнтації і відкритості вивчалася тогочасна українська мова, змістилися акценти в освіті з грецької домінанти в бік латинського світу, латинської мови як міжнародної, що розкривало нові обрії для України того періоду.

Література та джерела

1. Довідник з історії України: Т. 2: К - П / К. Бондаренко, В. Гордієнко, Я.І. Грицак, інш., Інститут історичних досліджень Львівського університету ім. І. Франка. – К.: Генеза, 1995. – 435 с.
2. Жуковский А. Петро Могила й питання єдності церков. – К.: Мистецтво, 1997. – 304 с.
3. Історія української культури / За заг. ред. І. Крип'якевича. – 4-те вид., стереотип. – К.: Либідь, 2002. – 656 с.
4. Медвідь Л.А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні: Навч. посіб. / Л.А. Медвідь. – К.: Выкар, 2003. – 335 с.
5. Повесть временних літ // Вітчизна. – № 3. – 1980. – С. 21 – 91.
6. Профессиональное лингвообразование / Под ред. Н.Л.Уваровой. – Нижний Новгород: Изд-во Волго-Вятской академии государственной службы, 2004. – 152 с.].

В статтє идєт рєчє о развитиі лінгвообразованія в період казачества. Проблема обусловлена потребностями социума, требованиями науки и передовой творческой мысли современного общества. Для характеристики развития лингвообразования за время казачества произведен анализ эволюции на протяжении трёх столетий его существования, исследованы пути развития украинского и иностранного лингвистического образования на украинских землях, определен вклад в развитие лингвообразования выдающихся политических и просветительских деятелей Украины.

Ключевые слова: лингвистическое образование, казачество, украинская лингвистика, иностранная лингвистика, национальное образование, национальная школа, развитие лингвообразования.

The article discusses the development of linguistic education in the Cossack period. The problem is driven by the needs of society, the requirements of science and advanced creative thought of the modern society. To characterize development of linguistic education at the time of Cossacks analyzed the evolution during the three centuries of the existence of the Cossacks, investigated ways of development of Ukrainian and foreign language education on the territory of Ukrainian lands, defined contribution into the development of linguistic education, prominent political and educational leaders of Ukraine.

Key words: linguistic education, Cossacks, Ukrainian linguistics, foreign languages, national education, national school, development of linguistic education.